

جزوه باما

دانلود جزوات، نمونه سوالات
و پروپونته‌های دانشگاهی

Jozvebama.ir

خلاصه کتاب جغرافیای اقتصادی ایران (1) کشاورزی

تهیه: دانشجوی کارشناسی دانشگاه پیام نور مرکز بویین زهرا

هادی انصاری رامندی

خرداد 1391

فهرست مطالب

- فصل اول: اهمیت و جایگاه جغرافیای اقتصادی ایران..... 4
- فصل دوم: ویژگیها و توانهای محیط طبیعی ایران..... 6
- فصل سوم: بررسی ساختار اقتصادی جمعیت ایران در بخش کشاورزی..... 8
- فصل چهارم: منابع طبیعی ایران..... 14
- فصل پنجم: جغرافیای کشاورزی ایران..... 28
- فصل ششم: بررسی سیاستهای اعمال شده در بخش کشاورزی ایران..... 34
- فصل هفتم: آینده بخش کشاورزی ایران..... 36

فصل اول

ایران کشوری است با 1,648,195 کیلومتر مربع مساحت، قسمت وسیعی از فلات ایران را شامل است که در جنوب غربی آسیا واقع شده است. سرزمین ایران را در دو ناحیه کوهستانی و سرزمینهای هموار بررسی می کنیم.

- نواحی کوهستانی

پستی و بلندی یا کوهها و دره های ایران برای کشور اهمیت حیاتی دارند. حدود نیمی از مساحت کشور را پوشانده اند دیواره کوهستانی ایران دو گونه آب و هوای متمایز را برای کشور به وجود آورده است.

یکی آب و هوای منطقه درونی که بیشتر آن سرد و خشک است و دیگری منطقه برونی یا کناره که از نوع معتدل و پر آب و نمناک است.

وضعیت مناطق کوهستانی ایران از نظر کشاورزی و بهره برداری از منابع طبیعی متفاوت است.

اراضی ناهموار و مناطق مرتفع سلسله جبال هایی، که فلات ایران را در بر می گیرد اگر چه برای فعالیتهای

کشاورزی نا مناسب است، ولی در صورت اعمال مدیریت صحیح در جهت حفاظت و بهره برداری از پوشش گیاهی، پتانسیل مناسبی برای فعالیت های دامداری و دامپروری خواهد شد

اراضی مرتعی با خاک کم عمق و شیب تند برای یکی دوسال بصورت دیم و با بازدهی ناچیز کشت می شود ولیخیلی زود با فرسایش خاک که توسط آب یا باد صورت می پذیرد، به صورت اراضی فرسوده و بیمار به حال خود رها می گردد.

از نظر اقتصادی، کشاورزی جز برای خود کفایی در سطح کوچک و در اراضی با شیب ملایم دره ها، در مناطق کوهستانی مقرون به صرفه نیست.

در ایران به علت وجود تنوع و تضاد آب و هوایی در نواحی کوهستانی (بیلاق و قشلاق) همجوار، دامداری به صورت گله داری متحرک و یا کوچ رو دایر بوده است و هنوز نیز وجود دارد.

اقتصاد دامداری کوهستانی به حفظ توازن میان تعداد دام و وسعت و غنای مراتع موجود بستگی دارد.

فعالتهای اقتصادی دامداران عشایر کوهستان های ایران با تغییر و تحولات ناگهانی فصلی و دیگر مشکلات زندگی در کوهستان همچون تغییرات آب و هوایی، شیب، ریزش کوه، زلزله و... تطبیق یافته است.

در اداره فضای کوهستان ها و دشت ها باعث آسیب دیدن محیط زیست و منابع طبیعی مناطق کوهستانی و در نتیجه لطمه بر فعالیتهای اقتصادی در جلگه ها می شود.

در اداره منابع طبیعی و آمایش اراضی و سرزمین کوهستانی باید ماهیت خاص این فضا را در نظر گرفت.

سیستم های زیستی، اقتصادی و اجتماعی موجود در کوهستان ها با محیط فیزیکی نا مساعد و کم ثبات مناطق

کوهستانی رابطه متقابل ذاتی دارند .

این وابستگی تنگاتنگ در کلیه فعالیت های مختلف فرهنگی ، اجتماعی ، اقتصادی و زیست محیطی به فضای کوهستان ماهیت خاصی می دهد که در فضای حاکم بر دشتها وجود ندارد .

عمومی ترین و مهمترین خصلت فعالیت های اقتصادی در مناطق کوهستانی ، در مقایسه با ماهیت فعالیتهای تولیدی در دشت ، تطابق بیشتر و دقیق تر آن با محیط فیزیکی است .

در مناطق کوهستانی از يك سو تضعیف و تخریب منابع ، اختلال در توازن طبیعی ، تخریب آبخیزها ، فرسایش خاک ، سیل های ویرانگر و غیره و از سوی دیگر سرگردانی فرهنگی و فقر مالی این جوامع در این رابطه به سه مورد توجه بیشتر مبذول شود :

1- توجه بیشتر به ماهیت خاص محیط فیزیکی مناطق کوهستانی .

2- توجه به اهمیت سلامت فضای کوهستان در سلامت اکولوژیک کل کشور .

3- توجه به ماهیت خاص نظامهای بهره برداری از منابع طبیعی که در ساختار اجتماعی و فرهنگی ساکنان منزوی و جسور این مناطق منعکس است در برنامه ریزیهای توسعه اقتصادی این مناطق .

- سرزمینهای هموار

قسمت اعظم مناطق شمالی ، مرکزی و جنوبی کشور را بیابان ها و نیز جلگه ها تشکیل می دهد که مهمترین آنها جلگه های پست و ساحلی دریای خزر ، جلگه خوزستان و سواحل جنوبی و بیابان ها و کویرهای مرکزی کشور است .

جلگه های پست و ساحلی دریای خزر هلالی شکل ، که البرز در جنوب آن واقع شده است دارای 25 تا 35 کیلو متر عرض می باشد .

سرزمین های پست حاشیه دریای خزر دارای اقلیم گرم و مرطوب است .

تعداد زیادی از رود های كوچك و بزرگ از كوههای البرز و نقاط دیگر سر چشمه گرفته كه سفید رود ، هراز ، گرگان ، اترک از مهمترین آنهاست .

شرایط طبیعی مناسب باعث کشت متمرکز گشته نظیر برنج ، چای ، پنبه ، توتون ، ذرت و انواع صیفی جات به خوبی به عمل می آید .

استفاده از آبهایی که هرز میرفته و همچنین احیای قنوات و حفر کانال ها در اراضی باتلاقی و زیر کشت در آوردن آنها صنایع کارخانه ای شامل بافندگی، برنج کوبی، چای سازی ، کنسرو و کارخانجات روغن کشی ، حریر بافی و بافت

ابريشم ، كارهاى چوبى و ساخت مصنوعات حصيرى و ماهى گيرى نيز جزو صنايع مهم به شمار مى آيد .

گرگان ، بهشهر ، قائم شهر ، چالوس و رشت از مهمترين مراکز محسوب مى شود .

اين ناحيه فقط 4 درصد كل مساحت ايران و تقريباً يك هشتم جمعيت ايران را شامل مى شود .

سواحل جنوبى جلگه خوزستان در دهه هاى اخير به خاطر ذخاير عظيم نفت و صنايع وابسته به آن مورد توجه زيادى قرار گرفته است .

خوزستان از مهمترين جلگه هاى رسوبى و وسيع ايران ميباشد

يك سه گوشه نا منظم و دنباله جلگه عظيم بين النهرين است .

كشاورزى خوزستان وابسته به رود كارون مى باشد .

برخلاف جلگه خوزستان توانايى كشاورزى سواحل جنوبى به علت اينكه اغلب رودهاى جارى به اين زمين ها به آبهاى شور و نمكى مبدل مى شود ، بالا نيست .

ز آب شيرين جهت مصارف مختلف و از جمله آبيارى مزارع و باغات استفاده مى كنند .

گندم ، جو ، نيشكر ، سبزيجات و تا حدودى برنج جزو انواع محصولات كشاورزى سواحل جنوبى به حساب مى آيند .

حوضه هاى بيابانى كه بر روى نيمه شرقى ايران گسترده شده اند از نواحى هموار كشور به حساب مى آيند .

كشف ذخاير عظيم زغال سنگ در اين اواخر ، مشخص ميسازد كه اين سرزمينها اقليم گرم و مرطوبى داشته اند .

در حوضه هاى بيابان مركزى به همچوجه كشاورزى و يا فعاليت هاى دامدارى صورت نمى گيرد .

جمعيت بى نهايت پراكنده و به ندرت در هر كيلومتر يك نفر يافت مى شود .

شهرهاى اين منطقه در محل برخورد حوضه هاى بيابانى و زمينهاى مرتفع مجاور بنا گرديده اند .

فصل دوم

اوضاع طبيعى و جغرافيايى هر كشور ، تاثير مستقيمى بر چگونگى تحولات اقتصادى آن كشور دارد .

در شرايط كنونى جامعه بشرى ، نقش اساسى ر مى توان در تحولات اقتصادى به مردم و انسانهاى كار آمد و مجهز به علوم و فنون داد

موقع جغرافيايى هر كشور و رابطه در چگونگى فعاليت اقتصادى تاثير مهمى دارد .

آب و هوا يا شرايط اقليمى كه به دليل موقع رياضى و وضع ناهمواريها ، چهره اقتصادى هر كشورى را رقم مى زند

هر چند كه علوم و فنون در زمينه كشاورزى نيز به پيشرفت هاى زيادى دست يافته است ، اما هنوز هم آب و هواى مناسب و معتدل ، ميزان بارندگى و زمين هاى حاصلخيز ، همچنان از عوامل مساعد رشد و توسعه با

هزينه هاى پايين محسوب مى شود . در جهان امروز ، تلقى انسان از تاثير منفى شرايط اقليمى ، ناهموارى ها و ديگر

اوضاع طبیعی، بیشتر به ناتوانیهای علمی و فنی او در جریان غلبه بر مشکلات مربوط می شود. تغییر آب و هوا از طریق کنترل بارندگی و ایجاد پوشش گیاهی، تغییر مسیر رودها از طریق خود تونلها، شکافتن کوهها و ایجاد مجاری غیر طبیعی آب که هم اکنون در بعضی نقاط کشور ایران نیز انجام گرفته، مهار سیلابها به وسیله سدسازی، جلوگیری از خروج آب های جاری از چرخه های مصرف واحدهای صنعتی، بازیافت آب کشاورزی و تصفیه و مصرف مجدد آن، اکنون از امور عادی و شیوه های شناخته شده در این زمینه است. نزدیکی و دوری به دریاها و آزاد نیز از جمله عوامل مؤثر در رشد و توسعه اقتصادی هر کشور محسوب می شود.

از منابع طبیعی دیگری که تأثیر مستقیمی در روند تحولات اقتصادی کشور دارد، منابع معدنی است. اجرای پروژه های عمرانی در کشور مانند ساختمان سازی و ایجاد تأسیسات اجتماعی، کارخانه ها، راهها، بنادر و غیره، بدون شناسایی و بهره برداری از کانیهای ساختمان مانند آهن، خاک رس، گچ، ماسه و غیره نه تنها بسیار مشکل خواهد بود، بلکه هزینه های مربوط به توسعه اقتصادی و اجتماعی را به شدت بالا می برد. مواد کانی در ایران، از عوامل مساعد در تحولات اقتصادی کشور است.

وجود معادن مواد اولیه شیمیایی مانند فسفات، نیترات، نمک، گوگرد و... باتوجه به پیشرفت های به دست آمده در زمینه صنایع شیمیایی و پتروشیمی و اهمیت این صنایع به ویژه پتروشیمی در توسعه اقتصادی، امکان بالقوه مناسبی برای کشور است.

معادن سوخت کشور را ذخایر غنی و ذغال سنگ، نفت و گاز طبیعی تشکیل می دهد. وجود معادن ذغال سنگ در هر کشور، در واقع فراهم آورنده امکانات قابل توجهی در توسعه صنعتی آن کشور است.

از دیگر منابع سوخت نفت است که به لحاظ فراوانی، ایران را در ردیف یکی از مهمترین کشورهای صادر کننده نفت خام در جهان قرار داده است.

گاز طبیعی به عنوان سوخت جایگزین نفت و فرآورده های آن و به عنوان ماده اولیه مورد نیاز صنایع پتروشیمی برای تولید طیف گسترده ای از کالا های مصرفی و اساسی در جهان، اهمیتی استراتژیک یافته است.

وجود منابع سرشار گاز طبیعی که ایران را در مقام دومین کشور جهان از این نظر قرار داده، امکانات بسیار عظیمی را برای توسعه اقتصادی کشور باعث شده است.

از معادن دیگری که در توسعه صنعتی و کشاورزی نقش اساسی دارند: سنگ آهن، مس، روی، سرب، آلومینیوم و فلزات کمیاب مانند منگنز، کرم، وانادیم، نیکل، مولیبدن و غیره است. استفاده از منابع و معادن

داخلی و به خدمت گرفتن آن در توسعه اقتصادی ، بدون توجه به دیگر عوامل از جمله عامل سیاسی ، امکان پذیر چنانچه ذخایر عظیم نفت کشور که نزدیک 70 سال در خدمت رشد و توسعه صنعتی غرب قرار داشت و از اهرم های اساسی توسعه سریع صنعتی و بازسازی اقتصاد اروپا و ژاپن پس از جنگ دوم به شمار می آید ، عاملی در وابستگی کشور در آمد .

هر چند عوامل طبیعی نقش مهمی در تحولات اقتصادی هر جامعه ای داراست اما هر گونه مطلق کردن آن و بیش از حد مهم جلوه دادن نقش محیط طبیعی در توسعه اقتصادی و نیز قائل شدن اهمیت درجه دوم برای انسان و نقش قاطع او در تحولات اقتصادی نا همساز با واقعیت های امروز کشورهای توسعه یافته است .

فصل سوم

- مقدمه

جمعیت و نیروی انسانی به عنوان عامل تعیین کننده حرکات اقتصادی مورد بررسی قرار می گیرد .

امروزه رشد و توسعه اقتصادی ارتباط مستقیم با کنترل جمعیت دارد .

رشد جمعیت مدار بسته ای از توسعه نیافتگی را به وجود می آورد .
موضوع رشد انفجاری جمعیت ، صرفاً مسئله ارقام نیست بلکه معضلی بر سر راه رفاه بیشتر و توسعه و از همه مهمتر تغذیه و امنیت غذایی است .

- رشد جمعیت و مسائل غذایی در کشور

در چند دهه اخیر جمعیت کشور ما ، نسبت شهر نشینی حدود 2 برابر و تراکم بیولوژیکی یا حیاتی به بیش از 2 برابر افزایش یافته است .

گرچه منابع طبیعی بهره برداری نشده در کشور به حدی است که تأمین نیازهای غذایی سطح کنونی جمعیت کشور را به سادگی امکان پذیر می سازد و نیز به لحاظ پایین بودن نسبی عملکرد تولیدی در واحد سطح اراضی کشور، با تغییر تکنولوژی و نظام کشاورزی و حل مسائل ساختاری بخش به سادگی می توان به سطوح عملکرد تا دو برابر سطح کنونی دست یافت .

میزان رشد جمعیت کشور یکی از بالا ترین نرخ های رشد جمعیت در جهان است .

از مهمترین مسائل پیچیده ای که در نتیجه بالا بودن میزان رشد جمعیت پدید می آید تغییر نا متوازن ترکیب جمعیت و به اصطلاح بروز « پدیده جوانی جمعیت » است .

در اثر رشد بی رویه جمعیت ، رشد انفجاری شهرها و شهرنشینی شدت گرفته است .

افزایش جمعیت به معنی افزایش تقاضا برای مواد غذایی در کشور است .

الگوی توزیع در آمد و به تبع آن وضعیت تغذیه در کشور نامتعادل بوده است .

در حدود 60 درصد از خانوارهای شهری و 18 درصد از خانوارهای روستایی کشور در حدی پایین تر از نیاز تغذیه ای قرار داشتند .

اگر نرخ رشد جمعیت کنترل نشود ، در زمینه فراهم آوردن وسایل تغذیه کافی گروههای آسیب پذیر در دهه آینده با مشکلاتی رو به رو خواهد شد .

به طور کلی افزایش سریع جمعیت کشور در سه دهه اخیر با رشد به اصطلاح انفجاری و افزایش بی رویه شهرنشینی رو به رو بوده است .

بخش کشاورزی طی 3 سال اول برنامه توسعه اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران برابر 5/6 درصد و حدود 2 برابر نرخ رشد جمعیت طی 3 سال برنامه است . مهمترین و شاید مخاطره آمیزترین اثر افزایش شتابان جمعیت در صورت عدم سرمایه گذاری کلان ، کاهش امنیت غذایی و افزایش وابستگی غذایی به خارج از کشور خواهد بود .

- توزیع جغرافیایی جمعیت ایران

توزیع جمعیت ، از مسائل بسیار مهم توسعه اقتصادی و اجتماعی محسوب میشود .

برداشتن ناموزونیهای توسعه و هماهنگی کردن رشد و توسعه در سراسر کشور ، به منظور استفاده از کلیه امکانات طبیعی و انسانی برای دستیابی به استقلال اقتصادی و تأمین عدالت اجتماعی ، آشنایی با چگونگی توزیع جغرافیایی جمعیت و امکانات و مشکلات آن را الزامی می سازد .

توزیع جمعیت را می توان به سه قسمت تقسیم کرد :

الف) سرزمین های متراکم از جمعیت : جلگه های سواحل شمالی واقع بین کوههای البرز و دریای خزر ،

استانهای آذربایجان و نیمه شمالی زاگرس ، سه منطقه پر جمعیت کشور را تشکیل میدهند .

ب) سرزمینهای با جمعیت پراکنده : دو دشت کویر و دشت لوت به نسبت کمترین جمعیت کشور را داراست . کمبود

آب ، وجود خاکهای نمک دار و توده های ماسه متحرک ، عوامل اصلی عدم جذب جمعیت در این منطقه به شمار میرود .

ج) سرزمینهای با جمعیت متعادل : جلگه خوزستان و استان فارس ، بخش شمال شرقی استان خراسان و

سرزمینهای واقع بین البرز و زاگرس ، دارای جمعیت متعادل می باشد .

- ترکیب سنی جمعیت ایران

نزدیک به 50 درصد از جمعیت ایران را افراد سنین 1 تا 14 سال تشکیل می دهند .

باروری زیاد جمعیت شهری و روستایی ، کاهش مرگ و میر در نتیجه بهبود بهداشت عمومی و رفاه نسبی اقتصادی است .

الف) گروه کودکان ونوجوانان : این افراد کمتر از 15 سال ، 44/6 درصد از کل جمعیت ایران را شامل می شود .

ب) گروه جوانان : افراد 15 تا 34 سال را در بر می گیرد ، 30/2 در صد کل جمعیت کشور را شامل می شود .

ج) گروه بزرگسالان : 19/9 درصد جمعیت کشور را شامل می شود که اندکی کمتر از يك پنجم کل جمعیت ایران است .

د) گروه پیران : 5/3 درصد جمعیت ایران را پیران تشکیل میدهند که در گروه سنی 60 سال و بالا تر قرار گرفته اند .

- ساختمان شغلی جمعیت ایران

کل جمعیت ایران به دو طبقه تقسیم میشود :

1- جمعیت کمتر از 10 سال

2- جمعیت بالا تر از 10 سال که به دو گروه جمعیت فعال اقتصادی و جمعیت غیر فعال اقتصادی تقسیم می گردد .

جمعیت فعال مرکب از شاغلینی است که در يك نوع فعالیت سر گرم بوده اند . جمعیت غیر فعال آنهایی هستند که

قادر به انجام کار می باشند ولی در موقع آمار گیری بدون شغل ودر جستجوی کار بوده اند که دارای 10 سال

سن و یا بیشتر بودند .

جمعیت فعال در طبقات شغلی زیر تقسیم می گردد :

1- کشاورزی ، باغداری وجنگلداری ، شکار و ماهیگیری .

2- صنعت

3- خدمات

4- تجارت و بازرگانی

5- راه و ساختمان سازی

6- حمل و نقل ، انبارداری و ارتباطات

7- برق ، گاز ، آب و خدمات بهداشتی

8- معدن و امور استخراجی

1- کشاورزی ، جنگلداری ، شکار و ماهیگیری : 29/5 درصد از کل شاغلین ایران را به خود اختصاص داده اند .

2- صنعت : دومین عامل اشتغال از حیث نیروی کار محسوب می شود .

از کل جمعیت شاغل کشور در سال 1365 ، 13/2 درصد آن به کارهای صنعتی مشغول بوده اند .

3- خدمات : خدمات اداری ، آموزشی ، بهداشتی ، نظامی و ... در سال 1365 ، 28/6 درصد از جمعیت شاغل را به خود اختصاص داده و در بین اشتغالات گوناگون کشور ، جای خاصی دارد .

4- تجارت و بازرگانی : با 7/9 درصد از جمعیت شاغل در سال 1365 ، از نقطه نظر مرتبه اشتغال و جاذبه های مربوط ، جایگاه نه چندان مناسبی داشته است .

- راه و ساختمان سازی : 11 درصد از جمعیت شاغل کشور را جذب نموده و در میان ساختمان شغلی کشور مرتبه تقریباً بالایی را دارد .

نزدیک به 95 درصد شاغلین مرد و حقوق بگیر هستند و بقیه کارفرما بوده و یا برای خود کار می کنند .

6- حمل و نقل ، انبارداری و ارتباطات : کارگران شاغل در حمل و نقل ، انبارداری و ارتباطات ، 5/6 درصد از همین جمعیت را در سال 1365 به خود اختصاص داده

7- برق ، گاز ، آب و خدمات بهداشتی : 0/8 درصد از جمعیت شاغل کشور در خدمات فوق مشغول فعالیت بوده اند .

8- معادن و صنایع استخراجی : صنایع استخراجی در ایران فقط 1/4 درصد از نیروی کار کشور را به خود اختصاص داده است .

- ترکیب ساختمانی جمعیت ایران

الف) شهرنشینی : شوش قدیمی ترین شهرعالم بوده و شهرری را به مناسبت قدمت آن شیخ البلاد هم خوانده اند . گرچه برای تعریف شهر ملاک و ضابطه خاصی در دست نیست که بر آن اساس بتوان منطقه تراکم شهر را از دهات با دقت و صراحت تشخیص داد ، ولی در ایران فعلاً ملاک شهر از ده رسماً عدد جمعیت است .

ب) روستا نشینی : ده کوچکترین مرکز تجمع انسانی در کشور است . در سرشماری رسمی ایران کلیه نقاطی که جمعیت آنها کمتر از 10 هزار نفر است ده یا روستا نامیده شده است . بخش اعظم روستاهای کشور از نظر اقتصادی بهره گیری کمتری دارد ، به ویژه آنکه جمعیت زارع فقط قسمت کوچکی از جمعیت روستا نشین را تشکیل می دهد .

ج) گروههای ایلی : به جماعتی گفته می شود که دارای مسکن ثابت نیستند و در چادر زندگی می کنند . - مهاجرت .

یکی از تحرکاتی که جمعیت در طول زمان انجام می دهد ، مهاجرت و عوض کردن محل زندگی است . مهمترین علل مهاجرت آرزوی رفاه بیشتر و یافتن کار و به دست آوردن آزادیهای فردی و اجتماعی است .

وجود بیکاری در روستاها از يك سو و جاذبه های بزرگ شهری و امید مزد بیشتر در صنایع شهری از سوی دیگر عوامل اصلی مهاجرت هستند .

مهمترین آنها را می توان به شرح زیر خلاصه کرد :

- مهاجرت فصلی و قطعی روستائیان به شهرها و مراکز صنعتی

2- مهاجرت مردم به شهرهای بزرگ و پایتخت

3- جا به جایی بعضی از ایلات و عشایر به منظور اسکان و حرکت به بیلاق و قشلاق

4- مهاجرت ساکنین مناطق جنگی به دیگر شهرها

5- مسافرتهاى تفریحی و تجارى و غیره .

- زندگی و نوع معیشت جمعیت در ایران

معیشت عبارت از مجموعه اعمال و عادت هایی است که جوامع بشری به وسیله آن از طریق منابع طبیعی ، به کمک استعداد خود نیازهای مادی خویش را تأمین می کنند .

از دیر باز ارکان اصلی معیشت مردم ایران بر کشاورزی و دامپروری و صنایع دستی شهری و روستایی استوار بوده است .

- کوچ نشینی

کوچ نشینی عبارت از تغییر مکان یا جا به جایی مداوم یا موسمی گروههای انسانی است که بنا به مقتضای طبیعت ، به منظور ارتزاق انسان یا دام صورت می گیرد .

سردسیر و گرمسیر : سرد سیر یا بیلاق ، منطقه کوهستانی مرتفعی است که به سبب داشتن ارتفاع بیشتر ، نسبت به نقاط همجوار دارای هوایی سردتر و بارانی بیشتر می باشد .

بزرگترین عامل ایجاد کننده سردسیر و گرمسیر ، عامل ارتفاع از سطح دریاست .

متوسط ارتفاع مناطق سرد سیری 2100 متر

متوسط ارتفاع مناطق گرمسیری 900 متر

تفاوت ارتفاع 1200 متر

زمان کوچ : به طور کلی بسته به وضع اقلیم محلی است .

معمولاً کوچ به سردسیر هنگامی صورت می گیرد که مراتع سردسیر قابل بهره برداری و هوای آنجا برای زیست مساعد باشد. ایل راه: جاده ای که سردسیر و گرمسیر یا بیلاق و قشلاق عشایر را به هم متصل می نماید.

سبك زندگی و معیشت ایلات کوچ نشین ایران:

فعالیت های تولیدی جوامع عشایری را می توان به سه دسته کلی تقسیم کرد:

1- فعالیت های دامپروری و تولید محصولات دامی و فرآورده های لبنیاتی

2- تولید محصولات کشاورزی

3- تولید کارهای دستی

مساکن چادری: شکل اساسی مساکن چادری یا متحرك از آن کوچ نشینان می باشد. چادر نشینی مربوط به نوع کوچ نشینی است.

- یکجانشینی

مقابله با محیط و تشريك مساعی برای آسان ساختن مشكلات زندگی، اساس یکجا نشینی و اجتماع را تشکیل می دهد.

اصطلاح زندگی یکجا نشینی در مقابل زندگی کوچ نشینی قرار دارد.

زندگی یکجا نشینی تنها مبتنی بر کشاورزی نیست، بلکه متکی به فعالیتهای دیگری چون دامپروری و کارهای دستی در سطح روستا و صنایع و تجارت و خدمات در سطح شهرها نیز می باشد.

1- زندگی و نوع معیشت جمعیت روستایی: ده کوچکترین مرکز تجمع و حیات انسانی در کشور است. ظهور روستا یا ده، تابع عوامل چندی است.

مهمترین عامل، وجود آب و دیگر موقعیت های جغرافیایی است.

با توجه به محیطهای مختلف جغرافیایی از قبیل دشت، کوه، کوهپایه و میانکوه، هر يك به نسبت شرایط حیاتی خود، موجب جلب انسانها و تشکیل مراکز تجمع به صورت گسترده یا محدود می گردند.

معیشت عمده روستاییان ایران در درجه اول از راه کشت زمین به ویژه غلات است.

بازده کار يك روستایی در ایران در زمینه کشاورزی، با همه تلاشی که می کند، ناچیز است چون:

اولاً: بازده هر نوع فعالیت وی مستقیماً به درجه مساعدت عوامل جوی بستگی دارد.

ثانیاً: کمبود وسایل و ابزار کافی از جمله زمین باعث می شود محصول تلاش وی غالباً محدود و گاهی

اوقات فقط برای نیاز خانواده وی باشد.

مساکن روستایی : در مساکن روستایی شکل خانه ها عموماً تابع مقتضیات طبیعی و مواد و مصالح است که طبیعت در دسترس مردم آن منطقه می گذارد .

مساکن روستایی تابع شرایط طبیعی است . عموماً از مواد و مصالح چوبی ، سنگی ، آجر ، خشت و گل و یا گیاهی ساخته می شوند که در بیشتر موارد سنتها و آداب و رسوم و معتقدات مذهبی در شکل این نوع خانه ها مؤثر می باشد .

2- زندگی و نوع معیشت جمعیت شهری : ملاک تشخیص ما شمار جمعیت است .

مراکز تجمع 10000 نفر به بالا را شهر و کمتر از آن را ده می دانیم . ولی این معیار ، متمایز کننده سیمای واقعی شهر از روستا نیست و تعیین هر محل به عنوان شهر به مقیاس جمعیت ، در نقاط مختلف فرق می کند .

بیشتر معیشت شهرها در درجه اول از راه حرفه های صنعتی و تولیدی سپس در امور اداری و خدمات و بالاخره از راه بازرگانی و حمل و نقل تأمین می شود .

تأمین زندگی اقتصادی و اجتماعی ، مهمترین مسئله ای است که برای شهرنشینان مطرح است .

مساکن شهری : شکل مسکن در شهرها بیشتر وابسته به مواد و مصالح است که بیشتر طبیعت در دسترس می گذارد ، اما در شهرها ، مسئله مسکن غامضتر و پیچیده تر از روستاهاست .

فصل چهارم

الف / منابع آب

به علت موقعیت خاص جغرافیایی و نا همواریهای بسیار پراکنده و تأثیر دیگر عوامل از جمله توده های هوایی خارج و غیره ، از مناطق خشک جهان به شمار می رود .

متوسط بارندگی حدود 250 تا 300 میلیمتر است . منطقه شمال ایران با حدود 2000 میلیمتر بارندگی سالانه و دشت لوت تنها با چند میلیمتر بارندگی در سال به ترتیب پرباران ترین و کم بارانترین مناطق کشور هستند .

حجم نزولات آسمانی در کشور ، سالانه حدود 400 میلیارد متر مکعب است که 200 میلیارد متر مکعب آن به مناطق شمالی ، آذربایجان ، غرب و خوزستان یعنی 24 درصد مساحت کشور ، مربوط می شود .

توزیع جغرافیایی نا متناسب بارش ، علاوه بر کمبود نسبی آن در مقایسه با کره زمین ، از جمله مشکلات بهره برداری از خاک به شمار می آید .

مشکل دیگر ، توزیع نامتناسب بارش در نواحی مختلف و ائتلاف شدید آن در کویر مرکزی بر اثر تبخیر است .

از مشکلات دیگر مسئله آب در ایران ، توزیع نامتناسب زمانی آن است . به علت کم بودن میزان بارش ، به جز در

شمال و غرب کشور ، تعداد رودهای دائمی و پر آب بسیار اندک و اغلب در فصل خشکی حتی يك قطره آب در مسیر آنها دیده نمی شود . نقاطی وجود دارد که آب سطحی ندارد و آب زیر زمینی آن هم شور است و یا امکان بهره برداری از آن بسیار محدود می باشد . در برخی نقاط ایران یا آب نیست یا اگر هم وجود دارد یا شور است و یا کم . اما در عصر حاضر ، از يك طرف کم بودن آب قابل استفاده و از طرف دیگر افزایش روز افزون مصرف آن در نتیجه افزایش سریع جمعیت ، توسعه صنایع و تأسیس کارخانه های متعدد ، توسعه شهرها و مراکز تمرکز جمعیت ، مهاجرت بیش از حد روستاییان به شهر ها ، بالا رفتن سطح زندگی و به اصطلاح پیشرفت تمدن ، افزایش سطح کشت ، افزایش مصرف آب در واحد سطح زمینهای زراعتی و اجرای طرحهای وسیع آبیاری به منظور دستیابی به تولید بیشتر و کشاورزی پر درآمد در کشور ، اهمیت آب و مسئله کمبود آن را بیش از پیش آشکار ساخته است .

در ایران آب از چهار منبع مورد استفاده قرار می گیرد :

- 1- باران
- 2- آبهای سطحی
- 3- آبهای زیر زمینی
- 4- آبهای نمک زدایی شده

- آبهای سطحی

به دو دسته تقسیم می شوند یکی آبهای جاری شامل نهر ها و رود ها و دیگری آبهای راکد یا بسته مانند دریا و دریاچه - رودها

ایران دارای شبکه رود های بسیار وسیع است ولی به علت بارندگی کم ، بخش اعظم این رودها خاصه در مرکز و جنوب ، مدتی از سال خشك شده و هنگام بهار به واسطه باران های بهاری و ذوب برفهای کوهستانی پر آب میشوند . رودهای دائمی و پر آب ایران از کوههای شمالی البرز یا از کوههای زاگرس سر چشمه می گیرند و به ترتیب به دریای خزر و خلیج فارس می ریزند .

رودهای ایران را از حیث جهت جریان آنها میتوان به سه دسته تقسیم نمود :

- دسته اول رود های دائمی و پر آب هستند که از کوههای البرز جاری شده و به دریای خزر میریزند .
- دسته دوم رودهای پر آبی هستند که از کوههای زاگرس سر چشمه گرفته همراه با آبهای جبهه غربی به خلیج فارس وارد میشوند .
- دسته سوم رود های کم آبی هستند که در سطح ایران جریان داشته و به دریاچه ها یا باتلاق های داخلی فرو میریزند یا در اراضی داخلی نفوذ میکنند .

رودهای ایران از حیث آبریزها به سه حوضه عمده تقسیم میشوند :

- 1- حوضه آبریز دریای خزر
- 2- حوضه آبریز خلیج فارس و دریای عمان
- 3- حوضه آبریز داخلی

- حوضه آبریز دریای خزر

دریای خزر سطح پایه رود خانه هایی است که آبهای ارتفاعات البرز ، کوههای خراسان ، کوههای کردستان و قسمتی از فلات آذر بایجان را از حوضه ای به مساحت تقریبی 206750 کیلومتر مربع کشیده و به حوضه جنوبی این دریا میرساند .

- رود ارس

از کوههای هزار برکه (مین گل داغ) در جنوب ارز روم در مشرق ترکیه سرچشمه گرفته پس از گذشتن از سرزمینهای ترکیه ، ارمنستان و آذر بایجان در مرز به شکل قوسی که گودی آن به طرف ایران می باشد در سراسر شمال غربی کشور در جهت غربی - شرقی به سوی دریای خزر جریان می یابد .

وسعت آبرگیر رود خانه ارس ، حدود 100000 کیلو متر مربع است . مهمترین رودهایی که در خاک ایران به آن ملحق می شوند ، از قره سو ، قطور ، زنگمار است که سرچشمه غالب این رودها از کوههای مرزی ایران و ترکیه می باشد .

- سفید رود

سفید رود یکی از مهمترین رودهای حوضه آبریز دریای خزر است که به مقیاس کوچکتر قرینه رود ولگا در حوضه شمالی است .

سفید رود ، آبهای حوضه پهناوری را که شامل قسمتی از کوههای کردستان ، قسمت جنوبی فلات آذربایجان ، مناطق واقع در شمال غربی همدان و بالاخره قسمتی از مناطق داخلی کوهستانی البرز می گردد جمع کرده و به دریا می رساند .

- رود چالوس

رود چالوس به طول 72 کیلومتر از آبهای دامنه های شمالی البرز (کندوان) تشکیل می شود و در کنار شهر چالوس به دریا وارد می شود .

- رود هراز

مرتفعات لار واقع در شمال شرقی تهران ، با دریافت نزولات جوی زیاد ، ذخیره قابل ملاحظه ای برای رودخانه های تابعه تشکیل داده و آبهای دامنه های شمالی را به رود هراز و آبهای دامنه جنوبی را به جاجرود روانه می کند .

این رودخانه به علت عبور از معابر کوهستانی سیلابی است و طغیانهای آن اغلب خسارتهایی به بار می آورد .

- رود گرگان

رود گرگان از کوههای آلاداغ خراسان سرچشمه می گیرد از مشرق به مغرب در بستر عریض و پرپیچ و خم جریان می یابد .

- رود اترك

رودخانه اترك به طول 535 کیلومتر ، یکی از بزرگترین رودهای ایران است که در دامنه های شرقی کوه هزار مسجد ، حوالی قوچان در شمالشرقی ایران ، سرچشمه می گیرد .

این رود پس از مشروب ساختن دره حاصلخیز قوچان در جهت شرق به غرب جریان می یابد .

2- حوضه آبریز خلیج فارس و دریای عمان

این حوضه ، وسیعترین حوضه آبریز در ایران است که از کردستان غربی تا بلوچستان شرقی امتداد دارد و شامل مجموع ناهمواریهای زاگرس و ارتفاعات جنوب جازموریان است .

رشته کوههای زاگرس که سرچشمه بسیاری از رودهای پر آب در غرب است .

- رودخانه گاماساب

این رودخانه که در حوضه علیا گاماساب ، در مسیر وسطی سیمره ، و در قسمت سفلی کرخه نامیده می شود ، یکی از شریانهای مهم و پر شاخه زاگرس است که به وسیله صدها شاخه كوچك و بزرگ قوسی آب قسمت اعظم کوهستان را می برد .

رود گاماساب از جنوب شهرستان نهاوند سرچشمه می گیرد ، پس از دریافت شعباتی از ملایر و تویسرکان و همدان از يك بستر باريك کوهستانی می گذرد ، در قریه بیستون از پای بیستون عبور کرده و به کرمانشاهان می رسد .

- رود کارون

رود کارون به طول 890 کیلومتر ، پرآبترین و درازترین رود ایران است که قسمت اعظم جلگه خوزستان از رسوبات آن تشکیل شده است . این رود از ارتفاعات زردکوه بختیاری در رشته کوههای زاگرس در مغرب اصفهان سرچشمه می گیرد و شاخه های مهمی ، از جمله آب ونگ و آب خراسان درکوههای زاگرس به آن میپیوندند .

از شاخه اصلی کارون که به اروند رود می ریزد 3 شاخه جدا می شود که به طرف خلیج فارس جریان می یابد و خلیجهای کوچکی به نام خور تشکیل می دهد .

- رود جراحی

رود جراحی که از کوههای مشرق خوزستان سرچشمه می گیرد ، از دو شاخه به نامهای زلال و مارون در محلی به نام کلات شیخ به هم متصل شده ورود جراحی را تشکیل میدهد .

- رودهای شور و میناب

ابتدا و انتهای این دو رود یکی است . هر دو از کوههای داراب سرچشمه میگیرند و هر دو در تنگه هرمز به خلیج فارس وارد می شوند .

3- حوضه های آبریز داخلی

حوضه های پست داخلی ایران ، بین رشته کوههای زاگرس و رشته کوههای مرکزی ، همچنین میان کوههای مرکزی و رشته کوههای شرقی ، قرار گرفته اند که همگی دارای ظاهری کاسه مانند (ناودیس) میباشند .

صفت مشترک رودخانه های تابع این حوضه ها ، دبی نامنظم و اندک و همچنین ، یک دوره کوتاه طغیان و کاهش سریع مقدار آب است ، و هر قدر به طرف مشرق نزدیک شویم ، بستر رودخانه ها در فصول گرما خشک شده و وسعت سطوح پایه که معمولاً گودالهای کوچک و پراکنده هستند محدودتر می شود .

حوضه های آبریز داخلی با توجه به موقعیت جغرافیایی :

- حوضه آبریز غربی

- حوضه های آبریز مرکزی

- حوضه های آبریز شرقی

- حوضه آبریز غربی (دریاچه ارومیه)

دریاچه ارومیه گودال مستطیل شکلی است که در غرب فلات آذربایجان از شمال به جنوب کشیده شده و آبهای فلات را جذب می نماید و موجب تقسیم طبیعی آذربایجان به دو قسمت شرقی و غربی می گردد .

تلخه رود (آجی چای) : این رود از دامنه های جنوبی کوه سبلان در سراب سرچشمه می گیرد و در جهت شرقی - غربی جریان می یابد .

زیرینه رود : زیرینه رود به طول 240 کیلومتر از کوههای چهل چشمه کردستان سرچشمه می گیرد .

سیمینه رود : این رودخانه در حوضه ای کوچکتر در مجاورت زیرینه رود جریان دارد . این رود از کوههای سقز و بانه سرچشمه می گیرد و خصوصیت دره های آن مشابه دره های زیرینه رود است ، ولی واردات آب آن کمتر از رود مزبور می باشد .

- حوضه های آبریز مرکزی

در فاصله کوههای بینالود و آلاداغ در خراسان ، دامنه جنوبی البرز در شمال ، پیشکوههای داخلی زاگرس در مغرب و جنوب و دامنه های غربی کوههای کرمان و طبس ، حوضه های آبریز پهناور مرکزی ایران وجود دارند .

این حوضه ها عبارتند از :
حوضه آبریز دریاچه قم (دریاچه نمک)
حوضه آبریز باتلاق گاو خونی
حوضه آبریز دریاچه های نیریز ، مهارلو ، پریشان
- حوضه آبریز دریاچه قم

این دریاچه در جنوب تهران واقع است و مساحت آن حدود 2400 کیلومتر مربع است . رشته کوههای البرز نیز در شمال آن قرار دارد . طول آن حدود 80 کیلومتر و پهنای آن 30 کیلومتر می باشد .

رود کرج : این رود پر آبترین رود دامنه جنوبی البرز می باشد و جهت آن از شمال به جنوب است . رود کرج در منطقه کوهستانی رودی دائمی و در دشت پایکوه ، فصلی است و در مجاور مسیله ویژگی رودهای اتفاقی را دارد .

حوضه آبریز باتلاق گاو خونی : در میان دامنه های شرقی زاگرس و کوههای مرکزی ایران ، حوضه طولانی و ممتدی به طول 700 کیلومتر در جهت شمال غربی و جنوب شرقی وجود دارد که از تعدادی حفره و چاله های مجزا و مسدود تشکیل شده است که از جمله باتلاق گاو خونی است .
زاینده رود : زاینده رود پر آبترین و بزرگترین رودخانه فلات مرکزی ایران است که از دامنه های کوههای بختیاری (زرد کوه) سرچشمه می گیرد و در آن قسمت به نام چشمه جانان معروف است .

حوضه آبریز دریاچه بختگان (نیریز) :

دریاچه نیریز در شمال استهبان در 50 کیلومتری شرق شیراز میان دو رشته کوه موازی در ارتفاع 1550 متری قرار دارد .

حوضه های آبریز شرقی :

در مشرق ایران ، در حد فاصل بین فلات ایران و افغانستان ، منطقه پستی قرار دارد که از شمال به جنوب ، از مجموعه ای از عوارض ، مرکب از دره ها و دشتهای ، گودالها و باتلاقها تشکیل یافته و یک منطقه طبیعی در حد فاصل این دو فلات ایجاد کرده است . هریرود که در سرحد ایران ، تجن نامیده می شود .

- حوضه آبریز هامون

گودال یا دریاچه هامون ، پست ترین عارضه این منطقه است که ارتفاع آن از سطح دریا در حدود 500

متر می باشد . اطراف این دریاچه باتلاق و نیزار است . هیرمند تنها رود مهمی است که در خاك ایران به دریاچه می ریزد و آبهای کوهستانهای ایران و افغانستان را بدان وارد می کنند .

رود هیرمند : رود هیرمند از مجموعه کوهستانی بسیار مرتفعی به نام کوه بابا واقع در جنوبغربی کابل سرچشمه گرفته و با شاخه های طویل پرآب ، دره های عمیقی در جهت جنوبغربی حفر می نماید . تمام آب رود هیرمند از ذوب برفهای رشته کوههای هندوکش و سایر ارتفاعات داخلی افغانستان فراهم می شود .

- حوضه آبریز جازموریان

فرورفتگی جازموریان در بلوچستان در میان کوههای نسبتاً مرتفع کرمان و بلوچستان واقع شده و به وسیله يك رشته کوه در مشرق بندر عباس از سواحل جنوبی دریای عمان جدا می شود .

ب) دریاها

کشور ایران از طرف شمال با دریای خزر و از طرف جنوب با خلیج فارس و دریای عمان مربوط است .

- دریای خزر

دریای خزر در شمال ایران ، با وسعت 424000 کیلومتر مربع می باشد . ژرفای دریای خزر در حوضه شمالی بسیار کم و در حدود 10 متر می باشد . بخش وسیعی از خزر شمالی به قدری کم عمق است که فقط کرجی خیلی کوچک می تواند در آن رفت و آمد نماید .

پدیده های جغرافیایی پیرامون دریای خزر و تأثیرات اقتصادی آنها :

از جمله جزیره ها ، شبه جزیره ها و خلیجها دارای وضع ثابتی نبوده و متناسب با پسروری و پیشروی دریا تغییراتی می کنند .

1 - شبه جزیره میانکاله : این شبه جزیره در جنوب شرقی دریای خزر بین دریا و خلیج گرگان واقع شده است .

2 -

- خلیج گرگان : خلیج گرگان به شکل يك سه گوش نا منظم در جنوبشرقی دریای خزر واقع شده که به

شبه جزیره میانکاله از دریای خزر جدا می شود .

3- مرداب انزلی : مرداب انزلی به وسعت 90 کیلومتر مربع در قسمت جنوبی بندر انزلی قرار گرفته است . طول این مرداب

حدود 30 کیلومتر و عرض آن 3 کیلومتر است

- خلیج فارس

خلیج فارس تنها معبر دریایی است که ایران را از طرف جنوب به اقیانوسهای آزاد مربوط می سازد . به همین جهت

تحولات اجتماعی - اقتصادی کشور موقعیت بسیار حساسی را دارا می باشد .

- سواحل خلیج فارس

زمینهای کرانه های شمالی خلیج فارس ، یعنی آن قسمتی که به خاک عراق و خوزستان اتصال دارد ، در هر سال حدود 50 متر در آب دریا پیش می رود . بدین ترتیب ، در هر سال ، بیش از 3000 متر مربع از وسعت آبهای آن کاسته شده و بر خاک سرزمین عراق و جلگه خوزستان در ایران افزوده می گردد .

- آب و هوای خلیج فارس

خلیج فارس از جمله مناطقی از جهان است که دارای فصول منظم نیست . هوا در هفت یا هشت ماه از سال گرم و سوزان بوده و درجه حرارت به 45 تا 52 درجه سانتیگراد و در 4 تا 5 ماه از سال ، یعنی از آبان تا اسفند هوا ملایم و دلپذیر بوده و گاهی کمی سرد می شود .

- عمق خلیج فارس

عمق خلیج فارس از مغرب به مشرق افزایش می یابد . عمق متوسط آن بین 40 تا 50 متر است و ژرفترین نقطه آن در تنگه هرمز به 100 متر می رسد ، ولی از این تنگه به بعد کف دریا يك مرتبه پایین می رود .

پدیده های جغرافیایی سواحل خلیج فارس و اثرات اقتصادی آنها

خور موسی : خور موسی مانند زیانه ای در دریا پیش آمده و بندر امام خمینی در مسافتی دور از دهانه آن واقع شده است .

جزیره هرمز : جزیره هرمز ، به فاصله 8 کیلومتر از بندر عباس ، در شمال جزیره لارک قرار دارد . این جزیره تقریباً به شکل بیضی است .

جزیره قشم : جزیره قشم در شمال تنگه هرمز واقع شده است و وسعت آن در حدود 1600 کیلومتر مربع است و بزرگترین جزیره خلیج فارس محسوب می گردد.

جزیره خارک : جزیره خارک در فاصله 65 کیلومتری شمال غربی بوشهر واقع شده است . طول تقریبی این جزیره 10 کیلومتر و عرض آن از 4 تا 5 کیلومتر است .

- دریای عمان

دریای عمان قسمتی از اقیانوس هند و تنها دریای آزاد ایران است . خلیج فارس توسط تنگه هرمز و از طریق این دریا با تمام دنیا ارتباط دارد . در شمال دریای عمان ایران ، در شرق آن پاکستان و هند و در غرب آن شبه جزیره عربستان قرار دارد و از سوی جنوب به اقیانوس هند متصل است .

ج (احداث سد و تأمين آب در ايران)

بندها يا سدهاى قديمى متعدد در نقاط مختلف کشور که بعضى از آنها هنوز هم پابرجا و قابل استفاده است ، نشان مى دهد که ساکنان اين مناطق از قديم هم همواره با کمبود آب مواجه بوده و جهت استفاده هرچه بيشتر از آبهاى جارى سطحى تلاش کرده اند .

از لحاظ قدمت تاريخى سد سازى ، ايران را مى توان در ردیف اول کشورهاى سدساز قديم به شمار آورد .

- بند بهمن در فارس که به احتمال قوى در دوره هخامنشى بنا شده است .

- بند امير که حدود 1000 سال پيش در زمان عضدالدوله ديلى بنا شده است .

- سد ساوه که تقريباً در 37 كيلومترى شهر ساوه ساخته شده است .

امروزه پايه پاي پيشرفت هاى دانش بشرى و كشف قوانين موجود جهان ، نقش آب و استفاده از آن ، جاي خاصى را اشغال کرده و بهره بردارى از آن در تمام زمينه هاى حياتى با در اختيار داشتن وسايل تکنىکى ، صورت پذيرفته است .

با توجه به هدف ايجاد سدها و بهره بردارى از آنها ، سدها را به طور کلى مى توان به دو گروه تقسيم کرد: سدهاى مخزنى و سدهاى انحرافى .

سدهاى مخزنى ، در پشت خود ، مخزن آب يا درياچه اى تشکيل مى دهد که از آن در زمينه هاى مختلف استفاده مى شود . مانند سدهاى کرج ، لتيان ، دز ، سفيدرود ، وشمگير و ...

سدهاى انحرافى ، براى انحراف و سوار کردن آب رودخانه به کانال ابرسانى ساخته مى شود .

- آبهاى زيرزمينى

ايران از قديم الايام يك کشور خشک کم آب بوده است ، کمى بارندگى و محدوديت منابع آبهاى سطحى و نبودن آن در بسيارى از نقاط کشور ، باعث شده که مردم بويژه کشاورزان و دامداران براى تأمين آب مورد نياز خود و زراعت و احشامشان ، از آبهاى زيرزمينى نيز استفاده کنند .

شيوه هاى استفاده از منابع آبهاى زير زمينى متفاوت است . آبهاى زيرزمينى ممکن است خود به طور طبيعى از زمين خارج شود و جريان يابد (مثل چشمه ها) يا در اثر کندن و حفر قسمتى از زمين آن را خارج مى کنند و مورد استفاده قرار مى دهند (مثل چاه و قنات) .

1- چشمه ها

خروج طبیعی آب زیرزمینی ، چشمه ایجاد می کند و در حقیقت ، اگر آب مخازن زیرزمینی به سطح زمین برسد ، محل خروج آن را چشمه می گویند .

در فلات ایران ، چشمه های متعدد بزرگ و کوچک وجود دارد .

چشمه ها و رودخانه ها از جمله نخستین منابع آبی هستند که ساکنان فلات ایران از آنها استفاده کرده اند . برای مثال تپه « سیلک » که در نزدیکی چشمه فین کاشان قرار دارد .

چشمه های محلات ، چشمه گیلان در مشهد ، چشمه علی در شهر ری ، و چشمه طاق بستان در کرمانشاه نیز نمونه های دیگری از چشمه های بزرگ و کهنسال فلات ایران می باشند .

اهمیت چشمه ها و مسائل بهره برداری از آنها در ایران :

- چشمه ها اغلب در نواحی کوهستانی و مرتفع ظاهر می شود .

- چشمه ها نه تنها در تأمین آب آشامیدنی احشام مراتع ، بلکه در رفع نیازمندیهای ساکنان مناطق کوهستانی و به ویژه از لحاظ آب قابل شرب ، اهمیت بسزایی دارد .

- چشمه ها نه تنها در تأمین آب آشامیدنی و کشاورزی و غیره ساکنان مناطق کوهستانی بلکه در آبیاری و دیگر مصارف مردم دارای اهمیت است .

- اهمیت مراتع به ویژه مراتع بیلاقی نیز بستگی به آب چشمه ها و پراکندگی آنها در نقاط مختلف هر مرتع دارد .

- در مناطق دشتی و حتی کویرها و بیابان های کشور ما نیز ، چشمه هایی یافت می شود ولی غالباً اهمیت آنها از چشمه های مناطق کوهستانی کمتر است .

2 - چاهها

چاه عبارت است از يك سوراخ كم و بیش عمیق و استوانه ایكه در زمین احداث می كنند تا بتوانند به وسیله طناب یا تلمبه ، آب را از عمق آن خارج سازند .

- چاههای نیمه عمیق

در مناطق كم آب ، از زمانهای بسیار قدیم ، حفر چاههای نیمه عمیق و معمولی متداول بوده است . چون در گذشته استفاده از تلمبه یا موتور معمول نبود ، فقط از آبهای زیرزمینی كم عمق و نزدیک سطح زمین استفاده می شد ، به ویژه در مناطقی كه شیب خیلی كم بوده و حفر قنات میسر نبوده است .

چاههای عمیق

در چاههای نیمه عمیق ، فقط از آبهای سطحی زیرزمین استفاده می شود در حالی که در بسیاری از نقاط ، آبها در سفره های عمیق زیر زمین قرار دارند .

مشکلات ناشی از حفر بی رویه چاهها در ایران :

اگر به طور بی رویه و بدون رعایت اصول فنی از این منابع بهره برداری کنیم ، آب این سفره ها به اتمام خواهد رسید . با تمام شدن این منابع ، علاوه بر خسارت فراوانی که در نتیجه قطع و عدم آب در منطقه به وجود می آید ، برای جبران این کمبود و تشکیل مجدد سفره آب زیر زمینی ، یا باید فعالیتها را متوقف و سالیان دراز صبر کرد تا به طور طبیعی جبران شود .

بر اساس اعلام رسمی مقامات مسئول ، حفر چاههای غیر مجاز و به ویژه در مناطق کم آب و ممنوعه ، صدمات جبران ناپذیری به منابع آبی زیرزمینی وارد نموده و ادامه حفر این گونه چاهها برای کشاورزی و نیز آب مصرفی مردم فاجعه آمیز خواهد بود .

3- قناتها

حفر قنات ، قدیمیترین و بزرگترین اقدام ایرانیان در تهیه آب از روزگار باستان بوده است .

برای احداث قنات ، ابتدا چاههای عمیقی به عمق 150 تا 200 متر به نام « مادر چاه » در پایکوهها و یا در دامنه های با شیب مناسب به قطر 1 تا 2 متر حفر می کنند و دیواره این چاهها ساده و عاری از هر گونه پوشش است تا آب بتواند به داخل چاه نفوذ کند .

تعداد قناتهایی که تا کنون در ایران حفر شده ، در حدود 40000 رشته برآورد گردیده است . پراکندگی قناتها در کشور یکسان نیست .

بخش اعظم قناتها در نواحی داخلی ، از جمله در دشت کویر و دشت نمک قرار دارند .

- اهمیت قنات و لزوم حفظ آنها در ایران

آبی که از قناتها به دست می آید ، بیش از 24 درصد کل آبهای زیرزمینی است که سالانه برداشت می شود .

روشهای توسعه و بهبود بهره برداری از منابع آب موجود کشور :

برای تأمین مطمئن آب مورد نیاز کشاورزی ، شهری و صنایع هدفهای بلند مدت و خط مشی های اساسی توسعه منابع آب به شرح ذیل خواهد بود :

الف) تأمین آب مورد نیاز کشاورزی

ب) تأمین آب مورد نیاز شهرها و صنایع

ج (کنترل آبهای سطحی برای تولید برق و جلوگیری از خسارات ناشی از طغیان
د (کنترل کیفیت و نگهداری منابع آب کشور

خط مشی های اساسی توسعه منابع آب به شرح ذیل می باشد :

- جلوگیری از هدر رفتن آبهایی که به دریاها ، دریاچه ها ، باتلاقها و کویرها جاری می شوند .
- بهره برداری از آب رودخانه های مرزی و ایجاد شرایط لازم برای استفاده از حق آبه ای کشور .
- انتقال آب از حوضه هایی که بیش از احتیاجات محلی منابع آب در اختیار دارند به مناطق مستعد ولی خشک .
- بهره برداری هماهنگ از آبهای سطحی و زیر زمینی برای حداکثر استفاده از آب موجود در هر منطقه .
- جلوگیری از شور شدن آبهایی که به علت عبور از طبقات شور و گنبد های ممکن غیر قابل استفاده می گردند .
- اجرای طرحهای وسیع آبخیز داری در حوضه های آبریز رودخانه ها برای کاهش شدت جریان آب و افزایش ذخیره آب در این حوضه ها .
- بهره برداری از آبهای زیرزمینی تشکیلات آبرفتی و آهکی با روشهای علمی و فنی به طوری که هدر رفتن آب به خصوص در قنات و چشمه سارها به حداقل کاهش یابد .
- احداث شبکه های زهکشی برای جلوگیری از شور شدن اراضی آبهای زیرزمینی کم عمق .
- خاک
- منابع خاکی کشور را می توان بر اساس قابلیت آن برای کشاورزی به سه گروه خاک خوب ، متوسط ، بد و نامناسب تقسیم کرد .
- براین مبنا از حدود 165 میلیون هکتار مساحت کشور ، حدود 32 میلیون هکتار (19/4 درصد) از آن را خاکهای خوب و مستعد ، 19 میلیون (11/5 درصد) را خاکهای متوسط و 114 میلیون (69/1 درصد) از مساحت کشور را خاکهای بد و نامناسب برای کشاورزی تشکیل می دهند .
- باتوجه به این تقسیم بندی می توان گفت به منظور افزایش تولیدات کشاورزی از طریق بالا بردن سطح زیر کشت ، در صورت استفاده صحیح از منابع آب ، محدودیتی از نظر منابع خاک وجود ندارد .
- قابل ذکر است که در حال حاضر از اراضی موجود بالغ بر 16 میلیون هکتار آن مورد بهره برداری قرار می گیرد .
- خاکهای ایران را با توجه به توزیع آنها به سه دسته مهم تقسیم می کنند :

- 1 - خاک جلگه و دشتهای و دره ها که منشأ تشکیل آنها علاوه بر آب ، باد نیز مؤثر می باشد .
 - 2 - - خاکهای فلات که به لحاظ اختلاف در مواد تشکیل دهنده آنها دارای رنگهای متفاوت است .
 - 3 - - خاکهای اطراف دریای خزر که به علت وجود آب و هوای مرطوب وضعی کاملاً متفاوت با سایر نقاط ایران دارند .
جنگل و مرتع
- پوشش گیاهی متنوعی در مناطق مختلف ایران مشاهده می شود . این تنوع بستگی به وضع طبیعی و آب و هوا دارد .
- پوشش گیاهی در ناحیه خزر
- شامل جنگلهای انبوه ، نیمه انبوه و چمنزار های سرسبز دائمی و پهنایور می باشد .
- پوشش گیاهی ناحیه خزری را از نظر اهمیت میتوان به چهار دسته تقسیم نمود :
- الف) جنگلهای انبوه با وسعت 644000 هکتار .
 - ب) جنگلهای متوسط که در حدود 828000 هکتار است .
 - ج) جنگلهای درجه سه که در حدود 368000 هکتار است .
 - د) مزارع و اراضی غیر جنگلی که در حدود يك میلیون هکتار است .
- پوشش گیاهی در ناحیه معتدل کوهستانی
- ناحیه کوهستانی ایران از پوشش گیاهی کامل و ممتدی برخوردار نیست .
- جنگلهای ناحیه کوهستانی در بعضی جاها تنگ و فاقد گیاهان زیر درختی هستند .
- در برخی جاها انبوهتر می باشند و در زیر آنها درختچه های گوناگون می رویند .
- بیشتر ناحیه کوهستانی ایران از استپ پوشیده شده است . که در این نوع استپها ، درختچه ها و درختها نیز دیده می شوند .
- پوشش گیاهی در ناحیه بیابانی و نیمه بیابانی
- در ناحیه بیابانی ایران به علت باران کم و نامنظم و تبخیر زیاد و وزش باد ، پوشش گیاهی ممتدی وجود ندارد .
- انهدام پوشش گیاهی، فرسایش خاک و جنگلکاری مصنوعی
- اکوسیستم فوق العاده آسیب پذیر فلات ایران با تمام عوامل نامساعد طبیعی خود و با سابقه بهره برداری هزاران ساله

در قسمتهایی از آن و نیز با فشار فزاینده ای که رشد سریع جمعیت بر آن وارد می آورد و سرانجام به دلیل بهره برداری سنتی که بدون توجه به حفاظت منابع طبیعی صورت میگیرد ، امروزه در تمامی کشور در معرض تهدید قرار گرفته است . انهدام پوشش گیاهی و فرسایش خاک از نظر سیمای ظاهری چشمگیرترین پیامدهای بهره برداری بی رویه انسان هستند .

الف) انهدام پوشش گیاهی

ب) فرسایش خاک

ج) جنگلکاری مصنوعی

منابع دریایی : حدود دو سوم سطح کره زمین از آب پوشیده شده است و دریا یکی از بزرگترین منابع پروتئین مصرفی در جهان می باشد .

ماهیگیری در دریای خزر : طبق بررسیهای به عمل آمده ، دریای خزر و رودخانه های مجاور آن دارای منابع مختلف ماهی است .

کمبود ماهی در دریای خزر ، دلایل مختلفی دارد که اهم آن عبارت اند از :

- صید بی رویه ماهی در دریای خزر

- پر شدن رودخانه های مشرف به دریا و مرداب انزلی از رسوبات .

- رواج سمومات ناشی از مبارزه با آفات نباتی و مسمومیت آبهایی که ماهیها در فصل تخم ریزی به آنجا می روند .

- آلودگی آب رودخانه ها بر اثر احداث کارخانه ها در مجاورت آنها و ورود فاضلابها به مرداب انزلی .

- احداث سد های متعدد بر روی رودخانه هایی که به این دریا می ریزند .

عوامل عدم توسعه مطلوب صنعت ماهیگیری در شمال را می توان به دلایل ذیل ذکر کرد:

- وسایل و تأسیسات ماهیگیری در طول سواحل دریای خزر .

- افراد آموزش لازم را جهت افزایش تجربه و دانش ماهیگیری را نمی بینند .

- فرصتهای دیگر اشتغال در منطقه زیاد نمی باشد .

ماهیگیری در آبهای جنوبی

خلیج فارس اگرچه از نظر کشتیرانی در حکم دریای آزاد به حساب می آید ، ولی از نظر استفاده از منابع طبیعی

آن ، اعم از ماهی و منابع حیوانی عمق دریا مانند صدف ، مرجان و غیره و منابع معدنی زیر کف دریا

مانند نفت در حکم ملك مشاع کشورهای ساحلی خلیج فارس است .

در زمینه صید ماهی در جنوب کشور نیز مشکلاتی وجود دارد که بعضی از آنها عبارتند از :

- عدم وجود امکانات زیر بنایی صید همچون جاده ، آب ، انبار و ...
- عدم توجه کافی مردم ، به این شغل به خاطر سطح درآمد کم با مقایسه با جاذبه ناشی از واردات کالا از شیخ نشینها .
- کمبود لنج و قایق و کشتیهای صیادی
- پراکندگی جمعیت صیادان در طول ساحل
- کمبود تحقیقات در مورد منابع دریایی در خلیج فارس و دریای عمان .
- عدم وجود برنامه ریزی قوی
- عدم آشنایی کافی مصرف کننده ایرانی باماهیهای جنوب .

ماهیگیری در آبهای داخلی

علاوه بر صید ماهی در آبهای شمالی و جنوبی کشور ، اولین بار در ایران در سال 1299 ، عملیات مربوط به پرورش سه میلیون ماهی آغاز گشت .

اقدامات انجام شده در مورد توسعه پرورش ماهی در آبهای داخلی عبارتند از :

- انجام مطالعات و ایجاد مراکز پرورشی و کارگاههای موقتی .
- ایجاد کارگاهی برای پرورش تاس ماهی که ظرفیت آن 3/5 میلیون ماهی در سال است .
- برنامه ریزی پرورش ماهی — کیور در فومن و ایجاد کارخانه ای به ظرفیت 12 میلیون ماهی در ساری
- ایجاد مرکز پرورش ماهی در یکان دشت فارس و ایجاد استخرهای مصنوعی زیادی در اطراف کشور توسط دولت و بخش خصوصی .

فصل پنجم

بررسی تاریخچه کشاورزی در ایران

کشاورزی همیشه در طول تاریخ چند هزار ساله ایران از مهمترین مسائل بوده است . موضوع خشکی فلات ایران به علت موقعیت خاص طبیعی آن و بروز خشکسالی از اهم مسائلی بوده که از روزگاران بسیار قدیم مورد توجه مردم این سرزمین بوده است و کوشیدند با اقداماتی از قبیل درختکاری و ایجاد باغها و احداث نهرها و کانالها و توسعه مزارع کشاورزی از خشکی زیاد بکاهند .

پس از حمله اعراب و با شروع عصر اسلامی ایران ، با وجودی که کشاورزی ایران رونق دوران گذشته را نداشت حمله وحشتناک مغولها ، آسیب و خسارات فراوانی به کشاورزی و دامپروری ایران وارد ساخت .

دوران صفویه ، دوران ترمیم گذشته بود . در این دوره با احداث راهها و ارتباط نواحی مختلف و فراهم کردن تسهیلات و احداث سدهای عظیم کشاورزی در ایران توسعه یافت و تولید و مصرف افزون گردید .

در دوره افشاریه و زندیه علاقه به توسعه کشاورزی و آبادی کشور وجود داشت . نهر نادری در دشت مغان که اراضی مغان را مشروب می ساخت و هم اکنون در عمران دشت مغان از بخشی از آن استفاده می شود را می توان به عنوان نمونه نام برد .

پس از فوت نادر و کریمخان زند وضع کشاورزی رفته رفته مختل شد ، در دوران زندیه و قاجاریه فقط گاهی اقداماتی صورت می گرفت .

از جمله پیامدها و عوارض اصلاحات ارضی در رژیم گذشته به موارد زیر می توان اشاره نمود :

- 1- ایجاد سردرگمی و هرج و مرج در مدیریت کشاورزی .
 - 2- انتقال پول و دارایی کشور به دست مالکان و فئودالها برای جلب رضایت و شدت بخشیدن به جذب کارخانه های مونتاژ .
 - 3- تحکیم بخشیدن به سیاست سلطه گری بر مردم و فریب دادن آنها یا تظاهر .
 - 4- آزاد گذاشتن دست جامعه کشاورزی نا آشنا با ماشین آلات و ادوات کشاورزی .
 - 5- مستثنی کردن اراضی مرغوب مالکان و تبدیل آنها به مراکز کشت و صنعت ، به منظور تولید محصولات غیر اساسی، از قبیل مارچوبه، توت فرنگی، نهال، صیفی کاری .
 - 6- مهاجرت کشاورزان به پایتخت ، مراکز استانها و شهرستانها .
- این اقدامات از يك سو تخریب و ویرانی اقتصاد کشاورزی و وابستگی کامل کشاورزی ایران واز سوی دیگر موجب تخریب و انهدام اراضی آباد و از بین رفتن مراتع جنگلهای سرسبز گردید .
- ساخت زراعی ایران ساخت زراعی ایران از نظر مالکیت براساس خرده مالکی و از نظر بهره برداری براساس تولید در واحدهای
- كوجك دهقانی استوار است .

تاقبل از سال 1341 در ایران مالکیت خصوصی برزمین عمدتاً به صورت ارباب و رعیتی بود و املاك خالصه ، موقوفه ، سلطنتی ، بزرگ مالکی ، خرده مالکی و مالکیت های جمعی همچون مالکیت قبایل و عشایر دیده می شد .

با اجرای اصلاحات ارضی در سال 1341 و پایان یافتن مراحل سه گانه آن در سال 1351 ، 24 درصد

از روستائیان صاحب زمین شدند ، لکن توزیع زمین در میان خانوارهای زمیندار همچنان نامتعادل باقی ماند .
 علی رغم اجرای اصلاحات ارضی ، قدر مطلق بهره برداریهای بیش از 50 هکتار افزایش یافته است .
 با پیروزی انقلاب اسلامی ایران اقداماتی از قبیل مصادره اراضی ، واگذاری زمینهای موات و بایر توسط «
 هیئت های هفت نفره واگذاری زمین » و انحلال اکثر شرکتهای زراعی ، در توزیع اراضی تغییراتی ایجاد گردید و
 توزیع زمین همچنان در میان خانوارها نامتعادل باقیمانده است .

تولیدات کشاورزی ایران

1- محصولات غذایی کشاورزی ، شامل غلات ، حبوبات ، سبزیها و میوه ها .

2- نباتات عمده صنعتی ، شامل :

- نباتات صنعتی خوراکی ، از قبیل نیشکر ، چغندر قند و چای .
- نباتات صنعتی که در صنایع ریسندگی و بافندگی مصرف دارند ، از قبیل پنبه ، کف و کتان .
- نباتات صنعتی روغنی مانند ذرت ، سویا ، زیتون و آفتاب گردان .
- نباتات صنعتی دختانی ، مانند توتون و تنباکو .
- نباتات صنعتی صمغی مانند کتیرا .
- نباتاتی که مصرف دارویی و رنگرزی دارند مانند گل گاو زبان ، گل ختمی ، گل محمدی ، نیل و روناس .

محصولات غذایی کشاورزی

- غلات

گندم : یکی از مواد غذایی ضروری و قوت اصلی اکثریت عظیمی از مردم ایران را تشکیل می دهد . به علت افزایش جمعیت روز افزون نیاز به این ماده غذایی روز به روز بیشتر می شود .

جو : شرایط طبیعی کشت و برداشت جو مانند گندم است . جو نیز در اکثر نقاط ایران به عمل می آید .

برنج : یکی از مهمترین محصولات خوراکی و غذایی است که زراعت آن در اکثر نواحی پرآب جهان رواج دارد . در دو دهه اخیر با اتخاذ روشهای پیشرفته متناسب با شرایط طبیعی تولید آن از 2 تن فراتر رفت .
 معروفترین نواحی تولید کشت برنج در استان گیلان ، لاهیجان ، رشت ، لنگرود ، انزلی و فومنات است .
 استان مازندران نیز از نظر زراعت برنج پس از گیلان در مقام دوم قرار دارد . مهمترین مناطق تولید آن عبارتند از : تنکابن ، آمل ، بابل ، بابلسر ، ساری ، بهشهر ، گرگان .

خرما : مناطق مهم تولید خرما در استانهای خوزستان ، فارس ، بوشهر ، کرمان ، هرمزگان ، سیستان و بلوچستان است . میزان صادرات آن در بالاترین سطح خود از 45000 تن (30000 تن خرمای بسته بندی شده و

15000 تن خرماي حصيري (بيشتري نبوده است .

كشت چغندر در ايران
هم اكنون در نواحي سردسير در استانهاي خراسان ، فارس ، اصفهان ، كرمانشاه ، همدان و آذربايجان چغندر قند
كشت مي شود .

مناطق كشت پنبه در ايران

در نواحي گنبد و گرگان ، خراسان ، استان مركزي ، فارس ، آذربايجان شرقي ، كرمان و اصفهان و در برخي
نواحي ديگر كشتزارهاي متعدد كم و بيش وسيع پنبه وجود دارد .
زراعت پنبه در مقايسه با ساير زراعتهاي متداول در منطقه ، از نظر اشتغال زايي از اهميت زيادي برخوردار است .
نياز بسياري از صنايع وابسته به پنبه از قبيل كارخانه هاي پنبه پاك كني ، روغن كشي ، ريسندگي و بافندگي
و ... در منطقه گرگان و گنبد توليد مي شود . وكاهش اين محصول عواقبي از قبيل بيكار شدن هزاران
نفر از شاغلين صنايع وابسته و به هدر رفتن ميلياردها ريال سرمايه گذاريهاي انجام شده را در بر خواهد داشت .
دلایل کاهش تولید پنبه عبارتند از :

- روشن نبودن وضع مالكيت زمينهاي زراعي .
- عدم امنيت در امر كاشت ، داشت و برداشت و سرمايه گذاري در زراعت پنبه .
- انحلال تعداد زيادي از شركتهاي زراعي .
- خروج بسياري از كشتكاران عمده پنبه از منطقه .
- تضعيف مديريت در سازمانهاي كشاورزي مناطق شمالي و عدم جايگزيني مديريت مناسب براي بهره
برداري از واحدهاي مزبور.
- عدم تامين به موقع وسايل فني كشاورزي و قطعات يدكي و خرابي موتور پمپهاي تامين آب .
- تمهيداتي كه براي توسعه كشت گندم به عمل آمد و قسمت عمده اراضي مناسب پنبه كاري شمال كشور را
دربرگرفت.

شناخت قطبهاي كشاورزي و مسائل آن در ايران

آب و هوا و خاك از جمله عوامل مؤثر در پيدايش و گسترش فعاليتهاي كشاورزي است .

باتوجه به تنوع آب و هوا و جنس خاك سرزمينهاي زير كشت ايران از نظر وسعت ، ميزان و نوع فر آورده ها ،
مختلف و متنوع است .

مهمترين مراكز كشاورزي ايران عبارتند از :
الف) ناحيه شرقي

1- دره کشف رود و خراسان شمالی : این قسمت از نظر دما معتدل است و دره های آبرفتی پرآب و خاک مناسب دارد . نمونه بزرگ آن ، دره کشف رود است . در این منطقه دامداری نیز از اهمیت زیادی برخوردار است و عمده ترین دامهایی که در خراسان نگهداری می شوند عبارتند از : گاو ، گوسفند ، بز و طیور .

2- جلگه های دهانه هیرمند : سرزمینهای آبرفتی دهانه هیرمند با آب و هوای گرم برای کشاورزی مناسب است . تمام کشاورزی ناحیه وابسته به آب رودخانه هیرمند است

ب) زاگرس و کوههای مرکزی
کوهستان زاگرس شامل رشته کوههای مرتفعی است با آب و هوای معتدل کوهستانی .

1- چاله اصفهان - سیرجان : میان کوههای مرکزی و پیشکوههای شرقی زاگرس محصور است . قسمت شمالی چاله ، از آب زاینده رود بهره برداری می شود . روستاها بیشتر در مسیر راه شمالی - جنوبی (تهران - شیراز) قرار دارند .

2- کوهپایه های یزد و کرمان : سرزمینهای نسبتاً بلند این ناحیه معتدل و چاله های آن گرم است . آبادیها برکنار راه شمالغربی - جنوبشرقی که از تهران به کرمان می رود قرار دارند . محصولات عمده این مناطق شامل گندم ، جو ، سیب زمینی ، پسته ، پنبه ، چغندر قند ، خرما ، مرکبات ، محصولات صیفی و نباتات صنعتی از قبیل کتیرا ، حنا ، زیره و دانه های روغنی می باشد .

ج) ناحیه آذربایجان

در چاله های کم وسعت و بسته آذربایجان در تابستان گرمای بیشتری احساس می شود . در مراتع کوهستانی گله داری رایج است و در دره های کوهستانی و کوهپایه ها کشت دیم گندم و جو غلبه دارد .

1- دره قزل اوزن و نواحی شرقی دریاچه ارومیه :

کشت غلات به خصوص گندم و جو مهمترین فعالیت ناحیه شرقی آذر بایجان را تشکیل می دهد . در شمالشرقی این ناحیه دره ارس و دشت مغان قرار گرفته است که یکی از مهمترین قطبهای کشاورزی ایران به شمار می رود . مهمترین محصولات کشاورزی این ناحیه گندم ، جو ، کنجد ، پنبه ، چغندر قند ، دانه های روغنی ، ذرت و انواع میوه سردرختی ، علوفه و صیفی جات است . ایجاد مجتمع کشت و صنعت مغان در سال 1348 ، احداث کارخانه قند و پنبه

پاک کنی ، کمپوت سازی و احداث سیلو ، سبب جذب جمعیت فعال و مهاجرت زیادی به این ناحیه شده است .

2- ناحیه غربی دریاچه ارومیه : به طور کلی شغل اصلی مردم این ناحیه کشاورزی و دامداری است .

محصولات کشاورزی این ناحیه به دو قسمت تقسیم می شوند :

دسته اول محصولات سالانه شامل گندم ، جو ، برنج ، آفتابگردان ، چغندر قند ، توتون ، تنباکو ، سیب زمینی ، پیاز ، سبزیجات ، جالیز ، نباتات علوفه ای و آفتابگردان روغنی .

دسته دوم محصولات دائمی شامل انگور ، سیب ، گلابی ، میوه جات هسته دار ، بادام ، گردو و... .

د) دامنه ها و کوهپایه های البرز

1- کوهپایه های جنوبی البرز : فرآورده های کشاورزی این منطقه مانند گندم ، جو ، پنبه ، چغندر قند و انواع سبزی

و میوه می توان تولید کرد . این منطقه مجاور تهران همچون دشت ورامین ، کرج ، شهریار و قزوین ، امروز در

تولید محصولات غذایی مورد نیاز مردمان این شهر و نواحی مجاور نقش مهمی به عهده دارند .

- کوهپایه های شمالی البرز و جلگه کناره ای خزر: باران فراوان در آن فرو می ریزد و مقدار آن از غرب به شرق کاهش می یابد .

- منطقه جلگه ای : شامل تمام نواحی جلگه ای می گردد که از آستارا شروع و به سمت شرق کشیده می

شود . برای نواحی دیگر جلگه ای که از آب سفید رود و هراز مشروب نمی شوند از شبکه وسیع رودخانه

ای که در سراسر ناحیه جلگه ای پراکنده اند ، استفاده می شود .

خاکهای منطقه از شنهای ساحلی ، خاکهای رسوبی ، خاکهای مردابی و باتلاقی تشکیل شده که از پسرود دریای

خزر رسوب گذاری رودخانه های فراوان در این ناحیه ایجاد شده است . این منطقه استعداد کافی برای کشت برنج

، چای ، توتون ، بادام زمینی ، حبوبات ، صیفی جات ، مرکبات و ... را داراست .

منطقه کوهستانی : از سمت شمال به جلگه کناره ای خزر محدود می شود ، چون سدی در برابر رطوبت دریای خزر

قرار گرفته و از نفوذ آن به نواحی مرکزی ایران جلوگیری می کند .

زمینهای کشاورزی این منطقه به طور معمول به درون دره ها و حاشیه دو طرف رودخانه ها و شعبات متعدد آنها

محدود می شود که عمده ترین آنها در ساحل رودخانه سفیدرود و شعباتش ، هراز ، طالقان رود ، شاهرود مشاهده

می شود .

این ناحیه برای کشت محصولات متعدد کشاورزی مستعد است مانند گندم ، جو ، یونجه ، زیتون و فندق . در کوهپایه

های شمالی البرز و جلگه کناره ای خزر دامداری نیز از اهمیت زیادی برخوردار است .

4 - دشت گرگان و کوهپایه های مجاور : دشت گرگان استپی است با پوششی از خاک آبرفتی حاصلخیز ، که مقدار باران 5 -

6 - آن از قسمت خزری غربی کمتر و دمای هوا به خصوص در تابستان زیاد است . غلات بویژه گندم و جو

همچنین نزدیک به دو سوم تولید پنبه کشور اختصاص به این ناحیه دارد که با دو تن در هکتار مقام اول را دارد. از دیگر محصولات این منطقه دانه های روغنی شامل سویا ، آفتابگردان ، کنجد و همچنین استفاده در روغن گیری از ذرت و تخم پنبه می باشد .

هـ (جلگه خوزستان

سطح جلگه خوزستان از آبرفتهای نرم تشکیل شده است و کشاورزی در تمام این منطقه جلگه ای از اهمیت خاصی برخوردار است . کشاورزی در جلگه خوزستان وابسته به آب رودخانه های کرخه ، دز ، جراحی ، هندیجان و بویژه کارون است .

رودخانه کارون از وسط جلگه خوزستان می گذرد و در شمال این جلگه منطقه مهم کشاورزی را بوجود آورده است .

محصولات عمده جلگه خوزستان را غلات ، چغندر قند ، نیشکر ، پنبه ، خرما و صیفی جات تشکیل می دهد . دامپروری نیز در جلگه خوزستان از اهمیت بسزایی برخوردار است و بیشتر به صورت کوچ نشینی انجام می گیرد .

فصل ششم

الف (دوران قبل از انقلاب اسلامی

برنامه عمرانی کشاورزی نیز به گونه ای طراحی شد که نتوانست هماهنگ با سایر بخشهای اقتصادی کشور رشد یابد . سهم بخش کشاورزی از اعتبارات عمرانی که در برنامه 5 ساله اول بالغ بر 20 % بود در آخرین برنامه پیش از انقلاب به حدود 7/5 % کاهش یافت.

در سالهای دهه 1350 در روند توسعه منابع آب از طریق سدهای مخزنی ، به حفاظت خاک در حوزه های آبریز توجه نگردید . عدم وجود ضابطه صحیح در تقسیم قطعات اراضی مزروعی و عدم وجود قوانین و مقررات مناسب برای استفاده

بهینه از آب ، از جمله عوامل مؤثر در پایین ماندن عملکرد محصولات کشاورزی است .

آشفتهگی نظام سنتی تولید و از هم گسیختگی واحدهای کار زراعی ، محروم ماندن واحدهای دهقان از اعتبارات دولتی ، پایین نگهداشتن قیمت محصولات کشاورزی در مقایسه با قیمت محصولات و خدمات دیگر و جذب نیروی کار مفید روستاها به شهرها از مهمترین عوامل شکست کشاورزی است .

استراتژی صنعتی شدن شتابان ، در شهرهای بزرگ و در قطبهای خاصی در چهار چوب الگوی رشد سبب نابسامانی در این بخش گردید .

- تقسیم اراضی به دو صورت زراعتهای دهقانی و کشت مکانیزه پیامدهای بارز و مشخص زیر را به وجود آورد :
- به وجود آمدن واحدهای بهره برداری بزرگ .
- تجاوز به اراضی مرتعی و جنگلی حواشی دهات و به چنگ آوردن این زمینها .
- از هم گسیختگی نظام قبلی حاکم بر روستاها شامل بنه ، صحرا و ...
- به وجود آمدن قطعات کوچک و واحدهای بهره برداری فردی و غیر اقتصادی .
- سوق دادن بخش عظیمی از اعتبارات دولتی و بانکی به واحدهای تولیدی مکانیزه .
- وارد نمودن شرکتهای چند ملیتی در ایران به خصوص در اراضی خوزستان با تعهد انجام عملیات زیربنایی با سرمایه
- تشویق به مصرف فراوان در بخش شهری.
- پایین نگه داشتن قیمت محصولات کشاورزی برای مصرف کنندگان شهری .
- متفاوت بودن قیمت اغلب محصولات کشاورزی و دامی در شهر و روستا .
- ثابت نگه داشتن قیمت محصولات کشاورزی .
- واردات بی حد و حصر محصولات کشاورزی از خارج .
- ایجاد جاذبه های شهری و اعمال سیاستهایی که سبب گردید نیروهای کار آمد به خصوص جوانان بخش کشاورزی به خاطر جاذبه های صنعتی و وجه و تسهیلات رفاهی شهرها به تدریج از روستاها به شهرها مهاجرت
- اصلاحات ارضی ، دارای سه هدف اعلام شده عمده سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی بود .

شرکتهای سهامی زراعی

بهره برداری خانوادگی جای خود را به شرکتهای سهامی زراعی داد

کشت و صنعتها

کشت و صنعت شامل عملیاتی است که تمام مراحل تولید و توزیع محصولات زراعی ، عملیات تولیدی در مزارع ، انبارداری ، تبدیل محصولات زراعی و مواد غذایی حاصله را در بر می گیرد .

کشت و صنعتها دارای ویژگیهای زیر می باشند :

- انجام عملیات کشت در سطح وسیع
- تلفیق کار کشاورزی با کار صنعت
- اهمیت دادن به سرمایه به عنوان اساس و پایه واحد بهره برداری .
- استفاده از نیروی کار روز مزدی به صورت دائم و یا موقت .
- انجام عملیات بازاریابی و ضرورت حفظ بازار مصرف موجود و گسترش آن .
- استفاده از تکنولوژی جدید و کاربرد ماشین آلات که انجام کارهای زراعی را در سطح وسیع امکان پذیر می سازد .
- جدایی عامل کار و سرمایه از طریق ایجاد یک دستگاه مدیریت صنعتی .

ب (دوران بعد از انقلاب اسلامی

حل بنیادی مسئله اراضی به عنوان مهمترین وظیفه که یکی از مشکلات عمده در بخش کشاورزی بود ، پیش روی نظام

قرار گرفت که با تشکیل گروه‌های هیئت‌های هفت نفره واگذاری زمین مقدمات انجام کار فراهم گردید .

با شروع جنگ تحمیلی ، و محاصره اقتصادی و عدم توانایی دولت در سرمایه گذاری لازم به خاطر مسائل فوق و نیز مشکلات دیگر کشاورزی نتوانست به رشد و توسعه دست یابد .

بعضی از مشکلات در ادامه روال عادی کشاورزی ایران :

- از بین رفتن و یا تضعیف پوشش مدیریت در واحدهای بزرگ و مکانیزه تولیدی
 - مسائل و مشکلات ناشی از محاصره اقتصادی کشور و نیز مسائل جنگ تحمیلی
 - اجرای ناقص و موضعی و ناهمگن قانون اصلاحات ارضی دولت جمهوری اسلامی ایران
 - تصمیم گیری متفرق و ناهماهنگ در امور کشاورزی توسط متولیان عیده و ارگان‌های مختلف مربوط و عدم وجود مرکزیت منسجم و کارا و مشمول .
 - خارج شدن قسمت عظیمی از نیروی متخصص و با تجربه بخش کشاورزی از کادر دولتی و عدم امکان تأمین جانشینی
- به طور کلی سیاست‌ها کلی دولت در جهت توسعه کشاورزی برنامه 5 ساله اول شامل خاک و آب ، منابع طبیعی ، زراعت ، دامپروری ، شیلات ، تحقیق ، آموزش ، ترویج ، خدمات ، بازاریابی و تعاون می گردد.
- اهداف کلی کیفی و کمی توسعه کشاورزی در برنامه 5 ساله اول :
- افزایش تولید زراعی و باغی با اولویت دادن به محصولات اساسی .
 - حفظ دام و طیور و افزایش تولیدات دامی
 - افزایش تولید و بهره برداری مناسب از آبیان و اختصاص سهم بیشتری از آنها در جیره غذایی .
 - افزایش سهم تولید داخلی در کل مصرف مواد غذایی جهت نیل به خودکفایی .
 - حفظ شاخص تغذیه و بهبود تدریجی آن در پایان برنامه دوم .
 - حفظ و احیاء و بهره برداری اصولی از منابع طبیعی تجدید شونده .
 - افزایش متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی و ایجاد تعادل نسبی .
 - استفاده بهینه از منابع و ذخایر در حال بهره برداری آب و خاک و تبدیل منابع بالقوه به بالفعل .
 - انجام و توسعه تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی برای دستیابی به دانش و تکنولوژی .
 - ایجاد نظام تشکیلاتی مناسب با ضرورتها و اهداف توسعه بخش و بهبود مدیریت اجرایی .

فصل هفتم

الف) مشکلات تولید محصولات کشاورزی

- 1- زمین : منابع مختلف ، زمینهای قابل کشت کشور را بین 20 تا 50 میلیون هکتار تخمین زده اند . زمینهای کشاورزی کافی در اختیار هست و این زمینها برای تأمین مایحتاج کشاورزی کفایت می کند .

به ازای هر نفر در حدود 13 هکتار زمین کشاورزی در اختیار است. این مقدار زمین سرانه، در صورت وجود آب کافی و به کارگیری تکنولوژی مناسب و جلوگیری از رشد بی رویه جمعیت، مسلماً برای تأمین نیازهای کشاورزی این جمعیت کفایت می کند.

در صورت استفاده مطلوب از زمینهای قابل کشت و تأمین آب لازم برای آن، نیاز عمده ای به واردات محصولات کشاورزی نخواهیم داشت.

- آب: ایران از لحاظ بارندگی کشور پر بارانی نیست و از نظر میزان آب به طور نسبی در مقایسه با کشورهای که بارندگی کافی دارند، دچار مشکلاتی است.

از قبیل عدم توزیع زمان مناسب در طول سال و عدم توزیع مناسب مکانی. میزان اتلاف منابع آب کشور بسیار زیاد است.

از نظر منابع آب و خاک، یعنی از نظر ظرفیت طبیعی، دارای مشکلات خیلی عمده ای نیست و امکان این را دارد که به صورت خود اتکا عمل بکند و به دستاوردهای چشمگیری نایل آید.

- تکنولوژی و دانش فنی: سومین عامل ظرفیت ساز افزایش تولید کشاورزی در آینده، تکنولوژی و دانش فنی است. در کشاورزی ایران استفاده از تکنولوژی و دانش فنی آنچنان که باید جای مهمی ندارد.

منظور از ضعف تکنولوژیکی، کمبود وسایل و ماشین آلات نیست، بلکه دانش به کارگیری و عدم بهره گیری صحیح از ابزار تولید می باشد.

چنانچه آموزش و ترویجی لازم و صحیح و مناسب برای آنان در نظر گرفته شود.

عوامل زیر را می توان در تشویق کشاورزان به استفاده از ماشین آلات موثر دانست:

- صرفه اقتصادی و کاهش هزینه تولید در عملیات مختلف

- استفاده حداکثر از وقت

- حداکثر استفاده از منابع طبیعی

- سرعت در زمان محدود

- استفاده صحیح از منابع آبی

استفاده بی رویه از ماشین آلات کشاورزی زیان آور است. در صورت عدم به کارگیری صحیح ماشین آلات باعث

خرابی، صرف هزینه تغییرات و عدم استفاده کامل از آن می گردد.

در ایران بازده استفاده از توان ماشین 40 درصد است. با تمام این اوصاف، ماشین جزو یکی از مسائل مهم کشاورزی

می باشد، زیرا با ورود ماشین آلات مختلف به ایران، ابزارآلات و دامهایی که برای کشاورزی سنتی به کار گرفته

می شد، تقریباً منسوخ شده و یا در حال منسوخ شدن است.

- مبارزه با آفات: هرچه سطح کشت نباتات افزایش یابد و تنوع بیشتری در کشت رواج یابد خطر آفات نباتی بیشتر

می شود . هم اکنون در ایران آفات و حشرات زیان آور سالانه چندین میلیارد ریال به کشاورزان زیان می رسانند .

آفات نباتی ایران بر حسب نوع زراعت به شرح زیر تقسیم می شود :

- ملخ ، سن و سایر حشرات زیان آور غلات
- حشرات زیان آور میوه
- حشرات زیان آور گیاهان صنعتی و زراعت های صیفی و غیره .

ب (مشکلات عرضه محصولات کشاورزی

1- راه : راه به عنوان رگ حیاتی کشاورزان و به عنوان محور اقتصادی برای رساندن خدمات و امکانات و مبادلات محصولات کشاورزی به شمار می آید .

احداث راه های روستایی جدید و توسعه راه های موجود ، به کشاورزان هر منطقه این امکان را می دهد که مازاد محصولات تولیدی خود را در مناطق مجاور یا شهرها و کارخانه های تبدیلی محصولات کشاورزی با آسودگی خاطر به فروش برسانند .

ایجاد و توسعه سیستم ارتباطی میان روستاها و شهرها و انگیزه تحرك در جوامع روستایی گشته و روستانشین را برآن می دارد تا با استفاده از زمینهای بایری که علاقه ای برکشت آنها ندارد و نیز با بهره گیری ازبذر اصلاح شده و کود و اتخاذ روشهای مبارزه با آفات و سایر تسهیلاتی که بتواند او را در تولید بیشتری یاری دهد ، امکان توسعه کشاورزی را فراهم آورد .

- وسایل حمل و نقل : در نظام کنونی حمل و نقل کشور به سبب نبود سازماندهی مناسب ، کمبود وسایل حمل و نقل در بخش کشاورزی ، نبود سازمانها و امکانات لازم برای بسته بندی محصولات ، نبود امکانات تخلیه بارگیری مناسب و گرانی حمل و نقل ، ضایعات محصولات کشاورزی فراوان است . برای کاهش ضایعات و نیز افزایش تولید کشاورزی ، ایجاد يك نظام حمل و نقل مناسب از ضروریات است .

این نظام باید :

اولاً تمام مراکز تولید را زیر پوشش داشته باشد .
ثانیاً دارای ظرفیت کافی و قابل گسترش برای حمل تمام محصولات و فرآورده های بخش کشاورزی به بازارهای مصرف باشد .
ثالثاً امکانات لازم برای حمل سریع ، تضمین ، مرغوبیت محصولات در هنگام بارگیری و تخلیه را فراهم آورد .

- وسایل نگهداری محصولات در منطقه :

عدم وجود انبار ، غیرقابل دسترسی بودن آن برای کشاورز ، نامناسب بودن ساختمان انبار و روشهای انبارداری ، در مجموع باعث ضایع و فاسد شدن درصد بالایی از محصولات تولیدی شده و خسارات فراوانی را به بخش کشاورزی

، تولید کننده روستایی و مصرف کننده وارد می سازد .

- صنایع غذایی : صنایع غذایی اغلب متکی به بخش کشاورزی است و محصولات کشاورزی رابه محصولات قابل عرضه به بازار تبدیل می کند . مانند صنایع قندسازی ، چای خشک کنی ، برنج کوبی ، آردسازی ، کمپوت سازی . یکی از راههای جلوگیری از مهاجرت به وجود آوردن صنایع غذایی است .

با تبدیل محصولات فاسد شدنی از قبیل انواع میوه ها به کمپوت و آبمیوه و با ایجاد صنایع چای خشک کنی ، آردسازی ، علوفه خشک کنی و ...

اولاً از ضایعات جلوگیری نمود .

ثانیاً با جذب سرمایه به بخش کشاورزی توازنی بین دو بخش صنعت و کشاورزی ایجاد نمود .

ثالثاً با کم شدن ضایعات و بالا رفتن تولید و در نتیجه بالا رفتن سرمایه ، از واردات این نوع محصول کاشت و حتی اقدام با صادرات نیز نمود .

رابعاً با ایجاد اشتغال نیروی مازاد را به کار پر درآمد گماشت .

- بیمه محصولات کشاورزی : نظام بیمه به عنوان ابزاری برای سیاست گذاری و هدایت بخش کشاورزی می تواند نتایج درخشانی به بار آورد .

افزایش بازدهی نیروی کار، منطقه ای کردن کشت و ترکیب کشت مطلوب ، جلوگیری از مهاجرت بی رویه روستائیان به شهرها ، اشاعه روشهای نوین کشاورزی، بهره برداری بهینه از منابع تولید و در نهایت دستیابی به هدفهای توسعه بخش کشاورزی تا حد زیادی در گرو توسعه نظام بیمه در جامعه روستایی و بخش کشاورزی است .

موارد بیمه ای مناسب در بخش روستایی را در قالب دو گروه کلی ، شامل بیمه فردی و بیمه محصولات می توان طبقه بندی کرد .

در گروه بیمه فردی موارد بیمه های درمانی ، ازکارافتادگی و فوت در بخش روستایی از اهمیت بیشتری برخوردار است . بیمه از کارافتادگی و بازنشستگی ، بهره برداریهای خرد و کوچک که در حال حاضر نسبت در خور توجهی (حدود 42 درصد) از بهره برداریهای کشاورزی کشور را تشکیل می دهند عملاً درآمد مناسبی و قابل توجهی ندارند . توسعه خدمات بیمه ای محصولات کشاورزی از آن جهت با اهمیت است که تولیدات کشاورزی به دلیل مواجه بودن با خطرات طبیعی که کشاورزان نمی توانند هیچ گونه کنترلی بر روی آن داشته باشند همواره با پیامدهای ناگواری رو به روست .

شرایط نامساعد طبیعی نظیر سیل ، طغیان ، آفات و امراض ، خشکسالی ، زلزله و ... ممکن است تمامی هستی خانوارهای کشاورز را نابود کنند .

به طور کلی توسعه خدمات بیمه ای روستاییان می تواند پیامدهای مثبتی به شرح ذیل به بار آورد :

- تأمین امنیت اقتصادی جمعیت فعال بخش کشاورزی.
 - برآورد نیازهای درمانی و بهداشتی جمعیت فعال کشاورز.
 - کمک مؤثر در عملی ساختن توزیع عادلانه ثروت که از هدفهای اساسی برنامه توسعه کشور است .
 - بالا بردن سطح زندگی مادی و معنوی جمعیت کشاورز .
 - افزایش قدرت تولید بخش کشاورزی کشور.
 - پدید آوردن شرایط رقابتی سالم در عرضه فعالیتهای تولیدی بخش کشاورزی و کاهش نقش واسطه ها و عوامل محلی تأمین سرمایه .
- 6- سلف خری و واسطه گری : پدیده سلف خری که از سالیان دراز با کشاورز و کشاورزی در ایران پیوند خورده آفتی بزرگ و در عین حال ناپیدا برای رشد تولید و ترغیب کشاورز به ماندن در روستا بوده است .
- همچنین واسطه گری (میدان داری) که علاوه بر کشاورزی ، بخشهای دیگر اقتصادی را نیز در بر گرفته است ، مانعی بزرگ برای رسیدن کشاورز به ثمرات ناشی از فروش محصولات خویش می باشد .
- میدان داری نظام پیچیده ای است ، دارای سابقه طولانی و با شناختی که در طول سالیان دراز پیدا کرده ، توانسته است بهترین بازار را در بهترین زمان ممکن برای محصول بیابد و با بالاترین قیمت آن را عرضه کند .

موفق و سربلند باشید

Hadiansari15@yahoo.com